

УДК 94(477–25):378«18»
doi: 10.15421/171792

До становлення школи істориків Університету Св. Володимира:

В. Ф. Цих та О. І. Ставровський

О. О. Тарасенко

Київський університет ім. Бориса Грінченка, Київ, Україна

У статті досліджено період праці в Університеті Св. Володимира професора кафедри всесвітньої історії, декана, ректора Університету Св. Володимира Володимира Францовича Циха (1805–1837) та професора кафедри всесвітньої історії Олександра Івановича Ставровського (1811–1882). Проаналізовані життєвий шлях, педагогічна й наукова діяльність та наукова спадщина В. Ф. Циха та О. І. Ставровського на основі вивчення історіографії про істориків із другої третини XIX ст. до початка XXI ст. включно. Аргументовано, що В. Ф. Цих та О. І. Ставровський своєю діяльністю в Університеті Св. Володимира започаткували перший період становлення школи істориків Університету Св. Володимира, який тривав від відкриття закладу у 1834 р. до середини XIX ст. Доведено, що В. Ф. Цих та О. І. Ставровський, які генерували традиції українського освітянського і наукового простору, були серед фундаторів української історичної освіти і науки, мають зайняти почесне місце серед викладачів і вчених України першої половини – середини XIX ст.

Ключові слова: Володимир Францович Цих; Олександр Іванович Ставровський; історична освіта і наука; історіографія; школа істориків Університету Св. Володимира; Київ; друга третина XIX – початок XXI ст.

The foundation of the school of historians of St. Volodymyr university:

V. F. Tsykh and O. I. Stavrovsky

O. O. Tarasenko

Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine

The period of work of Volodymyr Frantsovych Tsykh, Professor of the World History Department, the Dean, the Rector of the St. Volodymyr University (1805–1837) and Olexander Ivanovych Stavrovsky, Professor of the World History Department (1811–1882) has been studied in the article. The life paths, pedagogical and scientific activities and scientific heritages of V. F. Tsykh and O. I. Stavrovsky have been analyzed generally on the basis of the study of their historiography for the period of the second third of the XIX century - the beginning of the XXI century. It has been substantiated that a profound knowledge of the subject, an extraordinary memory and a talent of the lecturer allowed Volodymyr Frantsovych Tsykh being considered to be a teacher of a European level. It has been confirmed that Professor Tsykh read his lectures using speaker's skills, relied on the latest researches, informed his audience about necessary sources. He was one of the first who applied critical method in the study of sources. He gave great importance to the internal history. It has been proven that V.F. Tsykh was an idol of students who characterized him as a modern man and a scholar, and respected him greatly for his teaching skills and for the high level of his World History's teaching. It has been proven that the scientific heritage of Volodymyr Tsykh and his thoughts on the questions of Antiquity, Middle Ages, Historiography testify the fact that he was a profound and an erudite scholar with an extraordinary approach to the history as a science, that he made his contribution to the general development of the education and science in Ukrainian lands of the Russian Empire in 30-s of the XIX century. It has been verified that Volodymyr Tsykh was an ideal of a man, a teacher and a scientist for his time. It has been confirmed that Olexander Ivanovych Stavrovsky, Professor of the World History, dedicated thirty years of his life to scientific and pedagogical activities of St. Volodymyr University, had a direct impact on the formation of the School of Historians at the University of St. Volodymyr in the XIX century, stood at the origins of the School of Historians of the institution, initiated its traditions, contributed to the development of education and science in the Ukrainian lands of the Russian Empire in the 30's - 60's of the XIX century. It has been testified that V. F. Tsykh and O. I. Stavrovsky influenced the first period of the School of Historians of St. Volodymyr University by their activities at St. Volodymyr University. This period lasted from the opening of the institution in 1834 until the middle of the XIX century. It has been proven that V.F. Tsykh and O. I. Stavrovsky, who generated the traditions of the Ukrainian educational and scientific space, were among the founders of the Ukrainian historical education and science, and that they should take an honorable place among the Ukrainian teachers and scientists of the first half - middle of the XIX century.

Keywords: Volodymyr Franzovych Tsykh; Olexander Ivanovych Stavrovsky; historical education and science; historiography; School of Historians of St. Volodymyr University; Kyiv; the second third of the XIX century – the beginning of the XXI century

Цитування даної статті: Тарасенко О. О. До становлення школи істориків Університету Св. Володимира: В. Ф. Цих та О. І. Ставровський / О. О. Тарасенко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 7(147). – С. 15-31. doi: 10.15421/171792

Citation of this article: Tarasenko, O. O., 2017. Do stanovlennya shkoly`istory`kiv Unversy`tetu Sv. Volody`my`ra: V. F. Cy`x ta O. I. Stavrovs`ky`j [The foundation of the school of historians of St. Volodymyr university: V. F. Tsykh and O. I. Stavrovsky]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 7(147), 15-31. doi: 10.15421/171792 (in Ukrainian).

Received: 04.06.2017

Accepted: 01.07.2017

К становленню школи істориків Університета Св. Володимира: В. Ф. Цых и А. И. Ставровский

О. О. Тарасенко

Київський університет ім. Бориса Грінченка, Київ, Україна

В статті досліджено період роботи в Університеті Св. Володимира професора кафедри всемирної історії, декана, ректора Університета Св. Володимира Володимира Францевича Цыха (1805–1837) і професора кафедри всемирної історії Александра Івановича Ставровського (1811–1882). Проаналізовані життєвий шлях, педагогічна діяльність і наукова діяльність В. Ф. Цыха і А. И. Ставровського на основі вивчення історіографії о них со второй треті XIX ст. до початку XXI ст. включительно. Аргументовано, що В. Ф. Цых і А. И. Ставровський своєю діяльністю в Університеті Св. Володимира створили перший період становлення школи істориків Університета Св. Володимира, який тривав від відкриття закладу в 1834 г. до середини XIX ст. Доведено, що В. Ф. Цых і А. И. Ставровський, які генерували традиції українського освітнього і наукового простору, були серед засновників українського історичного освіти і науки, повинні зайняти почесне місце серед викладачів і учених України першої половини – середини XIX ст.

Ключові слова: Володимир Францевич Цых; Александр Іванович Ставровский; історичне освітнє і наукове простор; історіографія; школа істориків Університета Св. Володимира; Київ; друга третя XIX – початок XXI ст.

Постановка проблеми. Університет Св. Володимира у Києві, заснований у 1834 р., став одним із провідних центрів освіти і науки, осередком вільного руху в Україні, формувач та гуртувач інтелекту, започатковував неперервні традиції культури знань, високої ерудиції, загальної культури, прагнення творити, фахово виховувати і навчати. Протягом XIX ст. в Університеті Св. Володимира сформувалася ціла плеяда видатних учених, які виховали в його стінах свої наукові школи. Серед низки наукових шкіл закладу почесне і цільне місце займає школа істориків Університету Св. Володимира XIX ст., представники якої є фундаторами української національної історичної освіти і науки [36, 37]. Досвід представників школи істориків Університету Св. Володимира XIX ст. є неперервним.

Актуальність статті полягає у пошануванні викладачів кафедри всесвітньої історії В. Ф. Цыха та О. І. Ставровського, які своєю діяльністю започаткували перший період становлення школи істориків закладу, який тривав від його відкриття у 1834 р. до середини XIX ст. Автор статті досліджує проблему «Школа істориків Університету Св. Володимира XIX ст. в історіографії» [38, 39].

Мета дослідження: через аналіз історіографії про В. Ф. Цыха та О. І. Ставровського, створеної протягом другої третини XIX ст. до початку XXI ст. включно, вивчити їхні життєві шляхи, педагогічну й наукову діяльність та наукову спадщину і простежити перший період становлення школи істориків Університету Св. Володимира XIX ст., який пов'язаний із їхньою діяльністю.

Аналіз досліджень і публікацій. Біля витоків формування школи істориків Університету Св. Володимира і її традицій знаходився Володимир Францевич Цых (1805–1837) [45, 27], життя, наукова та викладацька діяльність, а також невелика наукова спадщина якого належать як Харківському університету, так і Університету Св. Володимира в Києві [6, 31]. Харківський період життя і діяльності історика охоплює дванадцять років (1822–1834), Університету Св. Володимира в Києві він віддав

три останні роки свого життя (1834–1837). Володимир Францевич Цых був причетний до формування як харківської школи істориків, так і школи істориків Університету Св. Володимира [10, 11, 12], зробив внесок у розвиток освіти і науки на українських землях Російської імперії 30-х років XIX століття в цілому [52, 5, 34, 35], залишив по собі світлу і добру пам'ять. На початку XXI ст. розпочалося нове «відкриття» життєвого шляху та наукової спадщини «забутого професора» Цыха.

Виклад основного матеріалу. Життя та діяльність В. Ф. Цыха. Володимир Францевич Цых народився в 1805 р. в сім'ї відставного майора Франца Антоновича Цыха в Харківській губернії, був православної віри, належав до дворянського стану. Національність його батька до сьогоднішнього дня не визначена. Ф.А. Цых був сербом за версією колишнього студента Харківського університету Д.П. Хрушова, закарпатським українцем за версією Олександра Оглобліна, чехом чи угорцем за версією попечителя Київського учбового округу Стора Федоровича фон Бракке. На початку XXI ст., коли розпочалося нове «відкриття» життєвого шляху та наукової спадщини «забутого професора» Цыха, питання національності В.Ф. Цыха на початку XXI ст. у своїх працях розглядали Ручинська Оксана [28], Кисельова Юлія [13], Лиман Сергій [19].

Батько В. Ф. Цыха, відставний майор Франц Антонович Цых, був першим капельмейстером військового чоловічого хору, від якого веде свій родовід чудовий сучасний Кубанський козацький хор. Колектив був створений згідно з указом царя Олександра I від 22 грудня 1811 р. про заснування оркестру духової музики із 24 музикантів у Чорноморському козацькому війську. Ф.А. Цых разом з сім'єю і семирічним сином Володимиром прибув на Кубань 8 березня 1812 р. Відомо, що в 1822 р. Володимир Цых закінчив Катеринославську гімназію.

У 1822–1825 рр. Володимир Цых був студентом Харківського університету. У студентські роки

він звернув на себе увагу як дослідник античності. Студентські роботи В.Ф. Циха як фахівця з історії Стародавньої Греції та Риму проаналізувала Оксана Ручинська [28]. У 1824 та 1825 рр. Володимир Цих виступав на урочистих актах Харківського університету, де читав латиною промову «О римской поэзии». У 1824 р. студент Цих опублікував в журналі Харківського університету дві статті про римській історії. Першу статтю історик присвятив давньоримському полководцю і політичному діячу Гаю Марію [50]. У другій статті він розглянув особистість видатного давньоримського історика Тіта Лівія епохи принципату Августа і надав уривок з «Історії Риму від заснування міста» у власному перекладі [51]. Головна ідея його студентської роботи «Кілька слів про велич духу» [49], яка була опублікована в 1825 р. полягала в тому, що мораль окремої людини і народу є основою історичного розвитку. Після закінчення в 1825 р Харківського університету зі ступенем кандидата В. Ф. Цих відмовився їхати на північ у Дерптський університет для вступу до професорського інституту і не був залишений при університеті, а призначений старшим вчителем французького перекладу і географії в Харківський Інститут шляхетних дівчат. У 1831 р. В.Ф. Циха, як «человека, достойного этого звания», запросили викладати загальну історію у Харківський університет. Свої сили історик зосередив на науковій діяльності і в 1833 р. у віці 28 років В.Ф. Цих захистив дисертацію на ступінь магістра словесних наук [48] та отримав звання ад'юнкта кафедри загальної історії Харківського університету [45, с.724].

В.Ф. Цих викладав у Харківському університеті з 1831 по 1834 рр. історію стародавнього світу, середніх віків і нову історію (до середини XVIII ст.), був сумлінним, мав дар передавати свої знання іншим. Студент Харківського університету Д.П. Хрущов зазначав, що «любимец наш В.Ф. Цых, прийдя в аудиторию, никогда не восходил на кафедру, а говорил лекции наизусть, ходя взад и вперед, и непрерывно нюхал табак, которым до конца лекции была запылена вся передняя часть его панталон» [46, с. 166].

Як перспективного вченого і педагога В.Ф. Циха в квітні 1834 р. перевели екстраординарним професором на кафедру загальної історії у Київ, де відкривався Університет Св. Володимира. Саме у той час дуже хотів переїхати до Києва і зайняти кафедру історії в Університеті Св. Володимира Микола Васильович Гоголь. Історію заочної боротьби Н.В. Гоголя і В.Ф. Циха за кафедру загальної історії в Університеті Св. Володимира в 1834 р. відтворила Єлизавета Замислова, яка оцінила й порівняла рівень компетентності, наукових досягнень і потенційних здібностей претендентів, провела аналіз їх публікацій, який показав, що вибір на користь В.Ф. Циха виявився виправданим. Молодий вчений впевнено орієнтувався в історії-

ографії і встиг заявити про себе як про вченого і педагога-професіонала [8]. Генію М.В. Гоголя судилося увічнити своє ім'я в літературній сфері.

На урочистостях, присвячених відкриттю університету 15 липня 1834 р., В.Ф. Цих виступив з блискучою промовою про важливу й визначальну місію університетів у державному і культурному житті країни та про особливу моральну користь історичної науки, а також про користь наук у цілому для процвітання держави [47]. У травні 1835 р В.Ф. Цих був затверджений ординарним професором кафедри загальної та російської історії і деканом першого історико-філологічного відділення філософського факультету Університету Св. Володимира [45, с.725].

Варто зазначити, що історико-філологічне відділення філософського факультету Університету Св. Володимира в перші десятиліття своєї діяльності було представлено випускниками Московського (М. О. Максимович) і Харківського університетів (В. Ф. Цих, М. І. Костомаров), а також Головного Педагогічного інституту в Санкт-Петербурзі (О.І. Ставровський, П. В. Павлов). Уже із середини XIX ст. професорсько-викладацький склад Університету Св. Володимира поповнювався в основному його випускниками: із 231 викладача, внесеного в «Біографічний словник професорів і викладачів Імператорського університету Святого Володимира (1834–1884)» під редакцією В. С. Іконнікова за 1834–1884 рр., 71 викладач був його вихованцем [35, с.77].

Грунтовне знання предмета, надзвичайна пам'ять, талант лектора дозволили сучасникам вважати В.Ф. Циха викладачем європейського рівня. 11 грудня 1835 р. Володимир Францович Цих був призначений проректором і виконуючим обов'язки ректора після вибуття у відставку першого ректора Університету Св. Володимира Михайла Олександровича Максимовича, видатного українського вченого-енциклопедиста, фольклориста, історика, філолога, етнографа, ботаніка, поета із старшинського козацького роду Полтавщини. 15 грудня 1836 р. указом імператора В.Ф. Цих був затверджений на посаді ректора Університету Св. Володимира [22, с. 60-61]. В.Ф. Цих брав активну участь в організації будівництва головного червоного корпусу Університету Св. Володимира. Царським указом від 5 червня 1836 р. було затверджено Будівельний комітет, який очолив Єгор Федорович фон Брадке, перший попечитель Київського університету і в 1832-1838 рр. попечитель Київського навчального округу. Головним архітектором споруди університету і Ботанічного саду був академік архітектури Беретті. Під час ректорства В.Ф. Циха було відкрито юридичний факультет [22, с. 60-61].

На жаль, повністю реалізувати неабиякі адміністративні здібності В.Ф. Циху завадила передчасна смерть від сухот. Помер В.Ф. Цих 19 квітня

(1 травня) 1837 р. у Києві на 32-му році життя і був похований на цвинтарі Аскольдової могили [22, с.60-61]. У прощальній промові під час поховання В.Ф. Циха професор А.Н. Новицький згадав про його прекрасну пам'ять, яка допомагала вченому барвисто відтворювати «живые страницы всемирной истории с ее бесчисленными подробностями событий вековых и мощное воображение, которое эти «многочисленные подробности делало приятными и интересными для слушателей» [23, с. 16-22].

У Харківському університеті та в Університеті Св. Володимира В.Ф. Цих читав лекції з давньої, середньовічної і нової історії (до сер. XVIII ст.). Вчений залишив невелику наукову спадщину. Це вже згадані магістерська дисертація та урочиста промова під час відкриття Університету Св. Володимира, присвячена розгляду мети і користі вищих навчальних закладів, декілька статей. Студентські записи лекцій В.Ф. Циха, які він читав у Харкові, в 1910 р. вивчив і проаналізував Владислав Петрович Бузескул [3, с. 188-190; 4], професор кафедри всесвітньої історії Харківського університету в 1885–1920 рр., український історик античності, академік АН СРСР, академік ВУАН.

Як основу до курсу стародавньої історії В.Ф. Цих використовував посібники Арнольда Германа Людвіга Геерена (1760–1842), німецького історика, професора філософії і історії Геттінгенського університету, який одним із перших вказав на важливість вивчення торгових відносин стародавніх народів для розуміння їх державного ладу і побуту. Праці цього вченого займають вагомe місце в німецькій історіографії. В.Ф. Цих радив студентам використовувати праці німецького історика, знавця античності Бартольда Георга Нібура (1776–1831) [32], який розглядав початок нової епохи із розвитком історичної науки, заклав основи наукових методів дослідження джерел, став основоположником «філолого-історичної» школи критики джерел. В.Ф. Цих пропонував студентам вивчати працю Бартольда Георга Нібура «Римська історія» (в 3-х томах 1811–1832 рр.), в якій вчений висвітлював не лише політичну історію, але також соціальну і аграрну структуру римського суспільства [3, с. 188-190].

Лекції В.Ф. Циха із середньовічної історії ґрунтувалися на працях Франсуа П'єра Гійома Гізо (1787–1874) [14], французького державного і політичного діяча, дипломата, одного із найвпливовіших істориків свого часу, автора праць із історії Європи, Франції, дослідника проблем представницького правління, процесів еволюції земельної власності та їх ролі у формуванні соціальної структури та політичного устрою. Курси лекцій Франсуа П'єра Гійома Гізо з нової історії стали основою його праць з історії цивілізацій в Європі, Франції, були новаторською спробою створення цілісної схеми історичного розвитку Європи від

середньовіччя до нового часу [3, с. 188-190]. Праці Франсуа П'єра Гійома Гізо мали довготривалий вплив на російську й українську історичну школу XIX–XX ст., Особливо на фахівців із всесвітньої історії, зокрема викладачів Харківського університету та Університету Св. Володимира Володимира Францовича Циха, Михайла Михайловича Луніна, Михайла Назаровича Петрова, Івана Васильовича Лучицького. Використовував В.Ф. Цих роботи французького історика романтичного напрямку, одного із засновників французької історіографії Жака Ніколя Огюстена Тьєрі (1795–1856) й німецького історика й політика, професора Берлінського університету Фрідріха фон Раумера (1781–1873) [3, с. 188-190].

Віталій Якович Шульгін, який викладав на кафедрі всесвітньої історії Університету Св. Володимира трохи пізніше, у своїй праці «Історія Університету Св. Володимира» відзначав, що В.Ф. Цих був прикрасою університету [52, с. 70], у викладанні надавав перевагу німецьким підручникам перед французькими за їхні системність, значний фактаж, багатство джерел [52, с. 70]. Як відзначав В. Я. Шульгін, історичний світогляд В.Ф. Циха сформувався на основі релігійного виховання, впливу ідеалістичної німецької філософії історії, романтичного напрямку європейської історіографії, вчений дотримувався морально-етичної концепції історичного процесу, в основу якого було покладено принцип «морального розвитку рода чоловічеського, як індивідуально, так і за народами» [52, с. 124-125].

У формуванні історичного світогляду В.Ф. Циха значний вплив мала універсальна концепція історії німецького філософа, фольклориста, письменника, мовознавця, мислителя, одного із видатних представників німецького Просвітництва Йоганна Готфріда Гердера (1744–1803) [33], ідеї якого підготували ґрунт для розвитку класичного історизму XIX ст., становлення теоретичних основ німецької історичної школи, а його філософсько-історична концепція стала теоретичним орієнтиром для більшості професійних істориків Європи.

В.Ф. Цих простежував історичний процес «как единый поток, как органическое сочетание единичного и всеобщего: единичное – это действия человека на гражданской, умственной и моральной ниве его бытия, всеобщее – это человечество в целом» [52, с. 70]. Вчений розглядав історичний розвиток як «отдельные элементы человечества – гражданство, религию, образование, науку, которым были подчинены быт военный, торговля, промышленность, быт общественный». Він виділяв «историю событий как всемирную историю, которая описывает события всего человечества», так и «внутреннюю историю, которая является политической историей» [47, с. 94]. Від всесвітньої історії він відділяв «историю событий как всемирную историю, которая описывает события всего чело-

вечества», а також «внутреннюю историю, которая является политической историей» [47, с. 94]. Від всесвітньої історії він відокремлював «дипломатическую историю, предмет которой составляют такие события, которые не отдельно происходят в каком-либо государстве» [52, с. 125-26].

В. Ф. Цих вважав, що «историческое развитие отдельных лиц, наций, народов, государств и человечества в целом осуществляется путем прогресса, как нравственного самосовершенствования» [47, с. 88]. Историк визначив роль особистості в історії по її участі в поширенні серед народу ідей гуманізму, справедливості, загальнолюдської моралі: «Предрассудки, которые искажают человеческий род, грубое невежество, которые в течение многих веков подавляли народы, низкие страсти эгоизма, унижающие человеческие общества, исчезают, смягчаются по мере распространения гуманизма, справедливости, общечеловеческой морали» [47, с. 89]. «Залогом прогресса народа является его моральное состояние – наличие у него черт благородства, патриотизма, жертвенности, чести, религиозности, падение же морали народа является предпосылкой его регресса», – зазначав учений [47, с. 89].

На думку В. Ф. Циха моральне вдосконалення людини і людства в цілому є кінцевою метою прогресу. Вчений стверджував: «История изображает судьбу царств и народов, следует за постепенным развитием и успехами разума человеческого, и указывает на те события, в которых действия нравственных сил человека воспроизводятся в высшей степени» [47, с. 94-95]. Вчений підкреслював дидактичну функцію історії: дослідники минулого повинні особливу увагу звертати на висвітлення тих періодів, які демонструють високий моральний дух людства, тому що саме на цьому виховуються громадяни суспільства: «История имеет особое место в воспитании государственных деятелей, поскольку она позволяет понять причины возвышения и падения государств, проникнуть в тонкости политики, указывает на положительный и отрицательный опыт различных форм правления, на последствия тех или иных событий» [47, с. 94-95].

Заслугове на увагу оригінальна періодизація всесвітньої історії, запропонована В.Ф. Цихом, який виступав проти традиційного поділу всесвітньої історії на давню, середньовічну, нову. Він запропонував цивілізаційний географічний розподіл: історія азійського або східного людства; історія народів еллінських та італійських; історія народів середньої і північної Європи [52, с. 126-127]. На жаль, науково обґрунтувати такий підхід учений не встиг через передчасну смерть.

Теоретичні погляди В.Ф. Циха були відображенням сучасних йому західноєвропейських історіософських концепцій і систем, із якими він був добре ознайомлений. Дослідник виділяє наступні

основні елементи теорії історії В.Ф. Циха: уявлення про історичний процес як про «органический поток», поєднання загального, універсального і одиничного, індивідуального; розгляд індивідуального як у формі народу, нації, так і у формі конкретного індивідуума; підкреслення визначальної ролі особистості в історії, чий геній і високий «моральный дух» є рушійною силою прогресу; виділення ідеї благодійності історичного процесу, певної героїзації історії; наділення історії дидактичної функцією морального вдосконалення сучасників [35, с. 145-149].

Як зазначає Сергій Стельмах, класичний історизм, який сформувався на основі протиставлення ідеалам Просвітництва, включив у себе романтичну ідею історичної самобутності, успадкував окремі просвітницькі центри, ідею прогресу. Універсалізм та ідея прогресу стали визначальними для класичного історизму [35, с. 180]. У морально-етичній концепції В.Ф. Циха прогрес означав моральне самовдосконалення на основі загальнолюдських цінностей [47, с. 88]. Так як дослідження історії повинно було ґрунтуватися на історичних фактах, В. Ф. Цих вважав, що «историк должен проникнуться духом времени и сосредоточиться на изучении фактов, поскольку одни только факты, одна предметность дает жизнь описанию, историк должен выяснять взаимосвязь и причины исторических событий» [47, с. 88].

Студенти В.Ф. Циха підкреслювали, що його викладання допомогло їм зрозуміти справжнє наукове значення історії: «С ясностью и отчетливостью, хотя ярко и сжато, преподавал он фактическую часть истории, но в то же время со всей полнотой и обстоятельностью следил за развитием внутренней жизни народов, их общественного быта и цивилизации. [...] Одаренный профессор, захватывая слушателей своими лекциями, знакомил нас с трудами и исследованиями современных писателей Геерена, Гердера, Нибура, Тьери, Гизо и других» [9, с. 101-102]. Слухачі В.Ф. Циха згадували, що в своїх лекціях він не тільки розповідав факти в хронологічній послідовності, а й намагався з'ясувати їх причини [3, с. 190].

У Харківському університеті В.Ф. Циха називали шляхетною людиною, за чесність, принциповість його вважали прикрасою Харківського університету та Університету Св. Володимира. Студенти визначали його як «человека вполне современного и ученого. Историк сердечно любил молодь, яка віддячувала йому тим же» [4, с. 2]. «Цых был идолом студентов», а «уважение к нему [...] было близко к страху, потому что он подавлял слушателей своей ученостью и громадностью своего преподавания», – відзначали його студенти [4, с. 3].

Сергій Лиман провів комплексний аналіз творчості В.Ф. Циха як історика-медієвіста, вивчив погляди вченого на різнобічні проблеми зарубіжно-

го середньовіччя, з'ясував специфіку викладання ним цієї дисципліни у Харківському університеті та Університеті Св. Володимира [19]. Як ад'юнкт, а потім професор кафедри загальної історії В.Ф. Цих викладав лекції з різних періодів цієї історії – давньої, середньовічної, нової, що було звичайною практикою як російських, так і зарубіжних університетів. Сергій Лиман підкреслив, що в історіософському сенсі В.Ф. Циха можна вважати прихильником романтизму, який поділяв і окремі положення гегелівської філософії, а деяка синтетичність його історіософської концепції в цілому відображала реалії середини 30-х рр. XIX ст. В.Ф. Цих був першим медієвістом українських земель Російської імперії, який запропонував план вивчення середньовіччя і основні його пріоритети. Аналіз творчості В.Ф. Циха як історика-медієвіста, проведений С. І. Лиманом, свідчить про те, що він належав до найбільш професійних істориків 1830-х рр. [19]. Основою його історіософських поглядів був романтизм з деякими запозиченнями із гегелівської філософії. Для розуміння значення науково-педагогічної діяльності В.Ф. Циха варто враховувати, що медієвістика в університетах Російської імперії в той час ще остаточно не виділялася як галузь історичної науки, а її представники відрізнялися вкрай низькою науковою продуктивністю. Науково-педагогічна діяльність В.Ф. Циха проходила у період популяризації досягнень, накопичених медієвістами Західної Європи, і завдання її популяризації В.Ф. Цих виконував цілком [19].

Історіографічну проблематику в наукових працях В.Ф. Циха досліджувала Юлія Кисельова [13], яка зазначила, що інтерес до творчості істориків проявився у молодого В.Ф. Циха ще у роки навчання в Харківському університеті. Як Проаналізувавши магістерську дисертацію вченого, дослідниця визначила, що він застосував елементи історіографічного аналізу до вирішення проблем теорії і методики викладання історичної науки, спробував дати визначення історії, окреслив основні напрямки, що існували в історичній науці протягом усього її існування, підняв питання про історичне мислення стародавніх народів і осмислив взаємозв'язок рівня розвитку науки і рівня її викладання. І хоча сама тема магістерської дисертації В.Ф. Циха не була історіографічною, проте завдяки використаним методам вирішення головних теоретичних питань вона стала однією із яскравих сторінок становлення історіографії в Російській імперії в першій третині XIX ст. [13, с. 280].

Прагнення В.Ф. Циха стати самостійним ученим і викладачем змусило його пильно стежити за розвитком історичної літератури, а звернення до творчості істориків склало основу його широкої історичної ерудиції. Розуміння важливості змін в історичній науці його часу змусило вченого звернутися до питань історіографії в своїй науковій діяльності і внести елементи історіографіч-

них знань в свої лекційні курси [13, с. 281-282].

Підсумуємо, провівши вивчення короткого життєвого шляху Володимира Францовича Циха, його блискучої й стрімкої педагогічної, наукової та адміністративної діяльності, проаналізувавши його невелику, але змістовну наукову спадщину в історіографії другої третини XIX – початку XXI ст., ми можемо стверджувати, що В. Ф. Цих займає поважне і почесне місце серед учених і викладачів України першої третини XIX ст. Стрімкий зліт його викладацької та адміністративної кар'єри від ад'юнкта кафедри загальної історії Харківського університету в 1833 р. до ординарного професора в 1835 р. і ректора Університету Св. Володимира у 1836 р. переконують, що він був видатною особистістю.

Після передчасної смерті В. Ф. Циха його місце на кафедрі всесвітньої історії Університету Св. Володимира зайняв Олександр Іванович Ставровський.

Аналіз досліджень і публікацій про О. І. Ставровського. Життя, діяльність, побіжну оцінку наукової творчості О. І. Ставровського окреслив у 1884 р. у біографічній статті Ф. Я. Фортинський [44], стислі довідки про життя й діяльність історика були надруковані в 1900 р. [30] та 1909 р. [16]. Характеристику Головного педагогічного інституту, де навчався О. І. Ставровський, зробив В. Рудаков у 1893 р. [26]. Про вчителів О. І. Ставровського в Головному педагогічному інституті з всесвітньої історії Лоренцо Фрідріха [7] та з російської історії Устрялова Миколу Герасимовича [43] згадано у довідникових виданнях. Про О. І. Ставровського у своїх споминах у XIX ст. згадали М. І. Костомаров [15], В. Г. Авсеєнко [1]. Спогади М. І. Костомарова із його автобіографії, де він пригадує викладачів Університету Св. Володимира й атмосферу закладу та дає характеристику тодішньому студентству проаналізувала автор цієї статті [42]. Вона ж дослідила спогади В. Г. Авсеєнка про істориків Університету Св. Володимира та його студентство [41].

У контексті становлення та розвитку історичної освіти і науки в Університеті Св. Володимира та становлення школи істориків Університету Св. Володимира науково-викладацьку діяльність О. І. Ставровського розглядала Тарасенко О.О. у 1995 р. [37] та у 2010 р. [39]. Вона ж у 2007 р. вивчала діяльність історика як завідуючого Музею старожитностей Університету Св. Володимира [40].

Про київського медієвіста у своїх працях розповів С. І. Лиману 2009 р. [17], який у 2011 р. розглянув вивчення історії середніх віків О.І. Ставровським та викладання її у його навчальних курсах [20], детально і безпристрасно проаналізував його магістерську дисертацію [29] та у 2013 р. розглянув історію «кадрового конфлікту» у київській університетській медієвістиці першої половини 1860-х рр.: О. І. Ставровський проти В.

Г. Авсеєнка [18]. Дослідник підкреслив, що під впливом критичних зауважень мемуарів Костомарова М. І. та Авсеєнка В. Г. про рівень загальної науково-педагогічної підготовки О. І. Ставровського в радянські роки сформувалася наукова інерція, яка зумовила дуже короткі й зневажливі згадування про О. І. Ставровського, що присутні у праці В. П. Бузескула «Загальна історія та її представники в Росії в XIX і на початку XX ст.» [2], у монографії Р. Г. Еймонтової «Російські університети на межі двох епох» [53], в «Очерках истории исторической науки в СССР» [21], у яких не було дано оцінки творчості О. І. Ставровського.

Життя та діяльність О. І. Ставровського. Олександр Іванович Ставровський народився в 1811 р. в сім'ї священика в Новгородській губернії. Початкову освіту він здобув у Новгородській духовній семінарії, а вищу – у Головному Педагогічному інституті в Санкт-Петербурзі, який закінчив у 1836 р. і був призначений в Університет Св. Володимира виконуючим обов'язки ад'юнкта на кафедрі всевітньої й російської історій і статистики [44, с. 619; 30].

Під час навчання в Головному Педагогічному інституті в Санкт-Петербурзі О. І. Ставровський слухав лекції Фрідріха Лоренца (1803–1861), німецького та російського історика, члена-кореспондента Санкт-Петербурзької академії наук. Фрідріх Лоренц вищу освіту здобув у Гейдельберзькому університеті під керівництвом німецького історика, професора Фрідріха Шлосера (1776–1861), світогляд якого сформувався під впливом ідей Просвітництва і німецької класичної філософії. У Берлінському університеті у 1826 р. Фрідріх Лоренц отримав докторську ступінь, займався викладацькою роботою в університеті Галле. Приїхав до Росії, де у 1831 р. був призначений професором всевітньої історії у Санкт-Петербурзький Головний Педагогічний інститут. Як професор цього закладу Фрідріх Лоренц склав «Руководство ко всеобщей истории» (СПб., 1841 р., неодноразово перевидавалося), написав «Историю новейшего времени: от Венского конгресса до Парижского мира (1815–1856)» (СПб., 1869 р.) [7].

Цікава статистика щодо викладацьких кадрів, підготовлених у Головному Педагогічному інституті в Санкт-Петербурзі: всього за 11 випусків цей заклад виховав і випустив 682 педагога, із яких 43 стали професорами і викладачами вузів, 377 – вчителями середніх шкіл, 262 – вчителями початкових шкіл [26].

Як відомо, відкриття Київського Імператорського Університету Св. Володимира було підготовлене всім ходом економічного, політичного, культурного розвитку Правобережної України. Політичне рішення російського уряду заснувати університет західного типу в Києві нагально постало у 30-ті роки XIX ст., після придушення польського повстання, коли політика російського

самодержавства щодо Правобережної України різко змінилася [39, с. 7]. За тимчасовим статутом 1833 р., спеціально розробленим для Київського Імператорського Університету Св. Володимира, історико-філологічне відділення мало п'ять кафедр: філософії, грецької словесності і старожитностей, римської словесності і старожитностей, російської словесності і старожитностей, всевітньої й російської історій і статистики. У складі та розподілі наук саме на цьому відділенні персональний статут значно поступався статуту російських університетів 1804 р., за яким для всевітньої й російської історій було надано дві окремі кафедри. Зведення їх на одній кафедрі можна пояснити обережністю уряду щодо впровадження вивчення російської історії як вітчизняної у краї, який ще зовсім недавно офіційно визнавався польським, та недостатньою кількістю кваліфікованих викладачів на той час [39, с. 11]. Персональний тимчасовий статут для Університету Св. Володимира, затверджений 25 грудня 1833 р., став ознакою впровадження російської освіти на Правобережній Україні, а також символом оновлення російської освіти в усій імперії [39, с. 8].

У 1837 р., після передчасної смерті професора В.Ф. Циха, О. І. Ставровський почав викладати всевітню історію та грецьку мову. У 1842 р. після захисту магістерської дисертації на тему: «Рассуждение о значении средних веков в отношении к новейшему времени» [29] він отримав ступінь магістра історичних наук від Університету Св. Володимира та був обраний і затверджений виконуючим обов'язки екстраординарного професора і залишався на цій посаді до кінця своєї праці в Університеті Св. Володимира у 1866 р., коли він був звільнений у відставку за вислугою 30-річного терміну служби із званням заслуженого екстраординарного професора із пенсією у збільшеному розмірі [44, с. 620].

У 40-х роках XIX ст. О. І. Ставровський збирався друкувати «Общую политическую историю», а потім «Нумизматику древней России», якій він одного разу присвятив цілий семестр своїх лекцій [44, с. 622].

Олександр Іванович Ставровський помер 14 листопада 1882 р. у містечку Остер Чернігівської губернії, де він оселився після виходу у відставку. Протягом останніх років життя він тяжко страждав від паралічу, який і звів його в могилу. Після нього залишилися досить цінні папери із Решетіловського архіву та бібліотека до 1000 назв [44, с. 622].

Учень Фрідріха Лоренца, О. І. Ставровський наслідував його систему викладання, взяв за основу його «Руководство ко всеобщей истории». За словами професора Фортинського, слухачі лекцій та уроків О. І. Ставровського відзначали, що вони вирізнялися цікавим викладом. О. І. Ставровський читав усі частини всевітньої історії, розпочина-

ючи із історії стародавнього Китаю, якій він іноді присвячував цілий семестр і завершував історією французької революції [44, с. 620].

Викладаючи російську історію О. І. Ставровський дотримувався ідей свого вчителя Миколи Герасимовича Устрялова (1805–1870), російського історика, археографа, педагога, професора російської історії Санкт-Петербурзького університету, ординарного академіка (1844 р.) Санкт-Петербурзької академії наук, завідуючого кафедрою у Головному Педагогічному інституті, декана історико-філологічного факультету Санкт-Петербурзького університету у 1839–1855 рр., автора гімназійних підручників історії [44, с. 620].

Як відомо, М. Г. Устрялов став провідником консервативної ідеології – триади «офіційної народності»: «православ'я – самодержавство – народність» в Російській імперії. Протягом 1837–1841 рр. М. Г. Устрялов надрукував курс своїх лекцій «Русская история» (у п'яти томах) як навчальний посібник для студентів. У 1847 р. учений випустив до нього доповнення «Историческое обозрение царствования императора Николая I». Рукопис підручника проглядався і правився особисто імператором Миколою I. Крім підручника для студентів, М. Г. Устряловим були написані та надруковані один підручник для гімназій і один для реальних училищ. Навчальні підручники М. Г. Устрялова були офіційними і єдиними підручниками з історії, за якими здійснювалося навчання до початку 1860-х рр. Це були перші професійні праці, які репрезентували російському суспільству цілісний і послідовний виклад історичного минулого країни від найдавніших часів до середини XIX ст. Основою методики М. Г. Устрялова було опрацювання першоджерел. У своїх працях він проводив теоретичну і фактографічну розробку концепції російської історії, яка була узгоджена із державною ідеологією «офіційної народності», сформульованою міністром народної освіти С. С. Уваровим і стала основою політики у сфері освіти, літератури і гуманітарних наук Російської імперії того часу, а завдяки титулу придворного історіографа працям М. Г. Устрялова надавалося державне значення. Серед російських істориків М. Г. Устрялов займав особливе місце. Домагаючись публікацій своїх підручників і наукових робіт М. Г. Устрялов часто переходив дорогу таким відомим вченим, як М. П. Погодін, С. М. Соловйов, М. І. Костомаров [43].

Протягом 1838–1854 рр. О. І. Ставровський завідував Музеєм старожитностей Університету Св. Володимира [40]. Він поповнив Музей 898 археологічними знахідками, які мали наукову цінність, у 1839 р. започаткував археологічну бібліотеку Музею, яка стала добре знаною серед тих, хто займався археологічними розкопками у подальшому. За дорученням Тимчасової комісії для розгляду стародавніх аків, створеної у 1843

р. з метою об'єднання археологічних та археографічних завдань в одній установі та поширення пошукових робіт на територію всієї України, О. І. Ставровський здійснював археологічні та археографічні розвідки, розробив план археологічного дослідження Києва та Київської губернії, разом із професором М. Д. Іванишевим склав проект опису монументальних стародавніх пам'яток України [40, с. 79-80]. Він брав участь в описі архіву Князя Потьомкіна та бібліотеки Києво-Печерської Лаври [44, с. 620]. На жаль, результати археологічних досліджень О. І. Ставровського залишилися невідомими для широкого загалу, оскільки звіти про них, які були надані київському генерал-губернатору, не були надруковані; лише зроблені ним вилучення із архіву князя Потьомкіна були частково надруковані в «Русском архиве» у 1864 і 1865 рр. [44, с. 622]. О. І. Ставровського було обрано до складу наукових товариств: у 1843 р. він став членом Копенгагенського королівського товариства північних антикварів, у 1852 р. – членом Російського імператорського географічного товариства [44, с. 620].

В Університеті Св. Володимира О. І. Ставровський протягом 1836 – 1866 рр. викладав всесвітню історію, російську історію, статистику, грецьку мову. О. І. Ставровський також викладав історію в Київському інституті шляхетних дівчат у 1840–1852 рр. та у Київському кадетському корпусі у 1852–1857 рр. Саме за викладання історії в Київському кадетському корпусі О. І. Ставровський отримав ордени Св. Станіслава 2-го та 3-го ступенів і висловлення монаршого благовоління як подяку від імператора [44, с. 620].

Головною і майже єдиною працею О. І. Ставровського залишається його магістерська дисертація «Рассуждение о значении средних веков в отношении к новейшему времени» [29], в якій автор виступив проти зайвого осуду та вихвалення епохи середньовіччя, які панували у XVIII і на початку XIX ст. [44, с. 621]. У біографічній замітці професор Фортинський подав побіжну оцінку творчості О. І. Ставровського [44, с. 619-622]. Зокрема, відзначив, що «в средних веках он [О. І. Ставровський – О.Т.] видит «цепь, связующую все историческое время в один целый организм в них скрывается начало наших предков и государств, начало государственных новейших устройств, основание организации церкви, как тела государственного, зародыш искусств и наук в духе новейших времен» [44, с. 621]. Ф. Я. Фортинський зауважив, що «разъяснению более или менее обстоятельному постепенного развития всех этих начал и зародышей в течение средних веков и посвящена главная часть исследования Ставровского; при этом он обнаруживает достаточное для своего времени знакомство с историческою литературою Германии и Франции; с английскими историками он знаком только по переводам» [44, с. 622].

На початку XXI ст. Сергій Лиман проаналізу-

вав наукову спадщину та викладацьку діяльність О. І. Ставровського як історика-медієвіста, що дозволило з'ясувати особливості розвитку раннього етапу медієвістики в Університеті Св. Володимира та в українських землях Російської імперії [20]. Також дослідник розглянув зазначені аспекти у своїй монографії [17, с.180,184-185]. Саме ім'я професора кафедри всесвітньої історії О. І. Ставровського пов'язане із зародженням медієвістики в Університеті Св. Володимира, адже протягом тридцяти років він читав курси лекцій, присвячені середньовіччю та присвятив його вивченню свою магістерську дисертацію «Рассуждение о значении средних веков в отношении к новейшему времени» [29].

В історичній літературі склався досить суперечливий образ особистості історика та його науково-педагогічної діяльності під впливом критичних зауважень про рівень його загальної науково-педагогічної підготовки у спогадах М. І. Костомарова та В. Г. Авсеєнка. Вважаємо доречним навести їхні думки. Так, Микола Іванович Костомаров у своїй автобіографії [15] пригадував той час, коли він працював в Університеті Св. Володимира із серпня 1846 р. по березень 1847 р. під час київського періоду (1844–1847) його життя, згадував викладачів, студентів, дав характеристику атмосфері університету в цілому [42, с. 99].

Споминав Микола Іванович і Олексія Івановича Ставровського: «Профессор всеобщей истории Ставровский был человек, обладавший большою памятью, но почти не знакомивший своих слушателей с современными способами обработки истории и критикой источников; в его преподавании, как замечали студенты, слышалось что-то семинарское» [15, с. 477].

Вихованець Університету Св. Володимира, кандидат-претендент на кафедру всесвітньої історії у 1863–1864 рр., згодом письменник, критик, публіцист, журналіст Василь Григорович Авсеєнко у своїх автобіографічних споминах «Школьные годы. Очеркы из воспоминаний. 1852–1863» [1] яскраво реконструює портрети професорів кафедри всесвітньої історії В. Я. Шульгіна та О. І. Ставровського, професора кафедри російської історії П. В. Павлова та пригадує особливі риси, які визначали університетське життя під час його навчання у 1859–1863 роках [41].

«Людина суха та холодна», – так охарактеризував В. Г. Авсеєнка Олександр Васильович Романович-Славатинський (1832–1910) [24, с. 580-583] – доктор державного права, ординарний професор кафедри державного права Університету Св. Володимира, який навчався на юридичному факультеті у 1850–1855 роках, відзначаючи, що В. Г. Авсеєнко не користувався симпатією на факультеті [25, с. 186].

Про професора кафедри всесвітньої історії О. І. Ставровського В. Г. Авсеєнко спогадував: «Кафедру всеобщей истории разделял с Шульгиным

профессор Александр Иванович Ставровский. Это был совершенный антипод Виталия Яковлевича и, как следует антиподу, очень его недолголюбивал. Семинарист и потом воспитанник бывшего Главного педагогического института, он получил степень магистра всеобщей истории за диссертацию под заглавием: «О значении средних веков в рассуждении к новейшему времени». Говорят, покойный Грановский, когда хотел потешить своих друзей, извлекал из особого ящика эту удивительнейшую книжицу и прочитывал из нее избранные места. [...] Во все мое студенчество я не более трех раз посетил лекции Ставровского и очень затрудняюсь определить, как и что он читал. [...] не довольствуясь курсом всеобщей истории, Ставровский читал нам еще науку «теорию истории». [...] Я был на первой лекции [...]. От дальнейшего слушания «теории истории» я уклонился. Нужно, впрочем, заметить, что слушателями Ставровского могли быть лишь люди, не только не дорожащие временем, но и обладающие крепкими нервами» [1, с. 720].

В. Г. Авсеєнко згадував: «... очень хорошо помню, что, оставшись по выходе В. Я. Шульгина единственным представителем всеобщей, а по выходе П. В. Павлова, также и русской истории в университете, А. И. Ставровский задавал для семестральных сочинений очень удивительные темы. [...] когда я раз в шутку сказал товарищам, будто Ставровский задал сочинение: «о пользе Европы» – никто не подумал, что я говорю в шутку» [1, с. 721].

«Так как я был рекомендован совету Шульгиным, то нерасположение Ставровского к последнему перенеслось и на меня, и я очень хорошо понимал, что на окончательных экзаменах он не будет ко мне снисходителен. Может быть им руководило и другое соображение, чисто практического свойства: он дослуживал срок и должен был баллотироваться на добавочное пятилетие. Если бы к тому времени явился кандидат на кафедру всеобщей истории, шансы быть избранным для него очень сократились бы; и напротив, при торжественном провале рекомендованного кандидата, факультет принужден был бы хлопотать об оставлении Ставровского на кафедре. По этим причинам я не сомневался, что мои экзамены по всеобщей и русской истории превратятся в некое состязание», – споминав В. Г. Авсеєнко [1, с.721].

«С русской историей дело вышло круче. Я не был ни на одной лекции по этому предмету и решительно не знал, что из него делал Ставровский. Товарищи говорили, что он сильно напирал на археологию, что он сам производил какие-то раскопки под Киевом и даже поднес однажды бывшему генерал-губернатору Бибикову какой-то котелок с древностями, сохранявшийся с тех пор в университетском музее и называемый студентами «Бибиковским горшком». Все это мало меня успокаивало, тем более что русской историей я занимался гораз-

до меньше чем всеобщей, и уж в археологии вовсе не был силен. А на экзамене, точно на смех, попадаете мне билет: «Культурное состояние Руси в удельном периоде». Ставровский как увидал, так и повеселел.... Ну пришлось и о Бибиновском горшке поговорить.... Ассистентом, на беду, был профессор русской словесности Селин, на благоволение которого я никак не мог рассчитывать. Поставили они мне вдвоем 3 (высший, кандидатский бал был 4). С помощью такой отметки из главного предмета со мной было бы совсем покончено, потому что не получивший кандидатской степени разумеется не мог бы выступить претендентом на кафедру, – но факультет взглянул на дело иначе, и пригласил Ставровского переправить отметку», – відзначав В.Г. Авсеєнко [1, с. 721-722].

«Тем, однако, еще не кончились мои состязания со Ставровским. В виду только что утвержденного нового устава, я предположил тотчас по окончании курса искать приват-доцентуры. Надо было подать про *venia legendi*. Шульгин, продолжавший из своего уединения интересоваться университетскими делами, посоветовал мне, не затеяв ничего нового, представить просто кандидатское сочинение, благо оно было напечатано. Я послушался, хоть работа эта казалась мне мало достойною. Она представляла, во всяком случае, двойную выгоду – была готова, и притом относилась к эпохе, которою я наиболее занимался, следовательно, защита на диспуте представлялась мне делом обеспеченным», – згадував В. Г. Авсеєнко [1, с.722].

Одним із опонентів на диспуті був признаний професор Ставровський, який приготував близько сотні заперечень до праці В. Г. Авсеєнка, який у своїх спогадах детально описав цю подію [1, с.722]. Історію «кадрового конфлікту» у київській університетській медієвістиці першої половини 1860-х рр. – О. І. Ставровський проти В. Г. Авсеєнка досить детально оповів і С. І. Лиман [18].

«А в конце концов, более чем благополучный исход диспута ни к чему не привел. Я читал лекции всего один семестр. [...] Мне за мои лекции не назначили никакого вознаграждения, не признали их обязательными для студентов и отвели для них такой час, когда все стремятся обедать. Со всеми этими условиями я помирился бы, потому что аудитория моя все-таки была полна, но вопрос для меня заключался в том – каким же образом я буду держать магистерский экзамен при таком составе факультета? Очевидно судьба моя совершенно была в руках Ставровского. Ехать в другой университетский город мне не хотелось, да и ученая служба, при ближайшем знакомстве с местным профессорским персоналом, перестала мне нравиться – и я принял приглашение генерал-губернатора Анненкова разделить с Шульгиным труды по редакции «Киевлянина», – висноував В. Г. Авсеєнко, який у 1864–1865 рр. був членом редакційної колегії газети [1, с.723].

Наведені вище критичні зауваження, висловлені у спогадах М. І. Костомарова та В. Г. Авсеєнка про О. І. Ставровського, сформували у майбутньому короткі і негативні згадування про нього істориків.

Кафедра всесвітньої історії, професором якої був О. І. Ставровський у 1836–1866 рр., здійснювала викладання давньої, середньовічної і нової історії. Вузкої спеціалізації у той час не існувало. Один професор мав викладати всю загальну історію. Зрозуміло, що він не міг на однаковому професійному рівні викладати всю загальну історію.

За словами професора Фортинського, як автора біографічного нариса про О. І. Ставровського, слухачі лекцій та уроків О. І. Ставровського відзначали, що вони вирізнялися цікавим викладом [44, с.620], проте «курс его истории не пользовался популярностью» [44, с. 621]. Чому курс лекцій О. І. Ставровського не користувався популярністю у студентів і ким вони були? С. І. Лиман слушно виокремив питання впливу польського фактора в Університеті Св. Володимира на сприйняття лекцій вірогідних викладачів Російського імператорського університету студентами-поляками [20, с.31-33]. Варто згадати, що польське питання у Києві до середини 1860-х років було досить напруженим, а в період викладацької діяльності О. І. Ставровського у 1836–1866 рр. в Університеті Св. Володимира переважали саме студенти-поляки і викладачі-поляки.

У спогадах про Університет Св. Володимира за 1847 рік М. І. Костомаров охарактеризував і тогочасне студентство: «Студенты по своему настроению резко выделялись в две партии: русскую и польскую. Симптомы национальной враждебности, которые так резко отличали Киевский университет впоследствии, тогда еще были в зародыше или по крайней мере не смели проявляться слишком рельефно при зорком наблюдении генерал-губернатора Д. Г. Бибинова» [15, с. 478].

Історик ділився цікавими думками щодо заходів влади відносно русифікації: «Тогдашнее стремление правительственных элементов к обрусению края произвело то, что поляки не смели себя называть поляками, а называли католиками, что выходило забавно: слово «католики» в Киевском крае теряло свое повсеместное значение вероисповедания и стало означать как бы какую-то национальность; но, отличая себя католиком, поляк, однако, ни за что бы не назвал себя русским, потому что в этом крае и слово «русский», наоборот, перешло как бы в значение вероисповедания. Этим, собственно, только и ограничивалось тогдашнее обрусение» [15, с. 478].

М. І. Костомаров відзначав: «Поляки все-таки исключительно говорили по-польски и не хотели знать по-русски; приобретаая знание русского языка

поневоле в училище, поляк считал как бы нравственною необходимостью поскорее забыть его. Интеллигентный язык во всем крае был исключительно польский, и даже крестьяне поневоле должны были усваивать его. Иначе и быть не могло там, где огромная масса малорусского православного народа оставалась в порабощении у польских панов-католиков и где самый закон империи давал последним столько прав над первыми» [15, с. 478].

Переказував М. І. Костомаров свої спостереження про кращу підготовку польського студентства: «Судя по экзаменам как вступительным, так и переводным, я имел случай вывести заключение, что поляки вступали в университет с лучшей подготовкой, чем русские, и это зависело уже не от школьного учения, а от первоначального домашнего воспитания. Малорусское юношество, уроженцы левой стороны Днепра, за исключением немногих, одаренных особыми выдающимися талантами, отличались какою-то туповатостью, ленью и апатией к умственному труду» [15, с. 479].

Промовисто яскраву характеристику тієї доби та атмосфери стосунків між студентами різних таборів Університету Св. Володимира навів у спогадах тодішній студент В. Г. Авсеєнко. Поцитуємо його докладніше. В. Г. Авсеєнко спогадував: «В эпоху предшествовавшую восстанию [польське національне визвольне повстання 1863–1864 років проти панування Російської імперії – О.Т.], киевский университет был из самых многолюдных. Число студентов значительно переходило за тысячу, тогда как после восстания сразу сократилось до 400 с чем то. Это дает понятие, как велико было число поляков. Польский язык преобладал. Несмотря на русское преподавание и русское управление, поляки держали себя в положении господствующей национальности и, надо прибавить, что такое положение опиралось не на одном только численном преобладании. Юго-западный край в то время был чисто польский край. Польское дворянство, богатое, образованное, сплоченное в солидарную массу, владело двумя третями поземельной собственности, дававшей отличный доход, и с помощью крепостного права держало в безусловной зависимости коренное русское [українське – О. Т.] население. Здесь, на благодатной почве Украины, отношения помещиков к крестьянам издавна приняли чисто феодальный характер. Поляки были завоеватели, утвердившие свое господство после продолжительной кровавой борьбы. От Хмельницкого до гайдамачины, край был постоянно заливаем кровью... » [1, с. 729].

«Разность не только племенная и сословная, но и вероисповедная, кровавые призраки крестьянских и казацких восстаний, необходимость пользоваться евреями, как посредствующей связью между шляхтой и народом – все это до такой степени обостряло отношения между помещиками и крес-

тянами, что здесь крепостное право получило характер, какого оно не имело нигде более, не только на Руси, но и в Западной Европе» [1, с. 730], – продовжував оповідати В. Г. Авсеєнко.

«В сороковых годах, Киев сделался главным центром украинофильства. Это была еще очень молодая, неорганизованная сила, выступившая не столько в отпор польской идее, сколько во имя общих освободительных начал, общего протеста против государственной централизации. Последнее значение определялось тем яснее, что русская власть относилась к украинофилам очень подозрительно и строго. В конце пятидесятых годов, обе идеи, польская и украинофильская, стояли лицом друг против друга, под общей опалой власти; последняя считалась даже опальнее, потому что была вполне демократическая... В виду уже сильно обнаруживавшегося политического брожения, взаимное отношение обеих партий получало существенную важность. Если б украинофилы дали увлечь себя полякам, восстание разыгралось бы в несравненно больших размерах, могло бы иметь более серьезный, во всяком случае более кровавый исход» [1, с. 730-731], – відслідковував В. Г. Авсеєнко. «Подъем польского элемента в университете с 1861 года стал особенно заметен благодаря тому, что как раз в это время была отменена студенческая форма. Явились тотчас национальные костюмы, под которыми отличали поляка от малоросса было гораздо легче, чем под форменными сюртуками. Вид аудиторий и коридоров совершенно изменился. [...] Поляки, сыновья богатых местных помещиков, особенно старались отличаться аристократическою внешностью и манерами. С отменою формы все эти господа куда-то исчезли. Отчасти их унесли быстро назревавшие в Варшаве события [...]; отчасти, может быть, они были запуганы преобладающей массой серых и рыжих свиток, чамарок, смазанных сапогов и лохматых голов, наполнивших аудитории вслед за отменой формы. Университет демократизировался как бы по мановению волшебного жезла – и не по одному только внешнему виду» [1, с. 732], – пригадував В. Г. Авсеєнко.

«В польской партии, державшейся до сих пор неизменно самых непримиримых шляхетских тенденций, обнаружилось замечательное явление: горсть молодежи, сблизившись с украинофилами, сумела отрешиться от этих тенденций и выступила с радикально-демократической программой, оскорбившей самым чувствительным образом старую польскую партию. Во главе отщепенцев стоял студент Рьльский, очень энергичная и интересная личность, одна из тех личностей, которые как будто нарочно созданы для того, чтоб вобрать в себя что-то новое, еще незаметное для других, и дать ему форму. Не знаю, какая судьба постигла впоследствии этого замечательного человека – говорили, что он принял православие и женился на

простой казачке,— но роль его в киевском университете в 1861–1863 гг. была очень влиятельная... Ненависть к нему поляков была беспредельная; рассказывали, что его хотели убить. Энергия, с какой он изобличал шляхетскую подкладку зачинавшегося движения, без сомнения немало содействовала тому, что с 1861 года взаимные отношения поляков и русских в стенах университета приняли чрезвычайно острый характер. Дело доходило до угроз варфоломеевской ночью, и я помню, что мы одно время принимали серьезные меры предосторожности, собирались на ночь большими группами, и баррикадировали двери и окна... В аудиториях, в сборной и читальной залах, поляки и русские держались, как два враждующие лагеря; готовилась борьба за обладание университетом, противники косились друг на друга, выжидая событий... С конца 1862 года университет стал быстро пустеть. Еще раньше, по-одиночке, поляки начали куда-то исчезать; перед зимними каникулами дезертирство усилилось, а после нового года большинство поляков не возвратилось» [1, с. 732-733], — оповідував В. Г. Авсеєнко.

Наведені цитати із спогадів М. І. Костомарова та В. Г. Авсеєнка виразно засвідчили особливу атмосферу в Університеті Св. Володимира, такою ж була і атмосфера в аудиторіях О. І. Ставровського. Професор Ставровський, як вірнопідданий Російської імперії, всім своїм єством та діяльністю уособлював свою лояльність до влади, отримав висловлення монаршого благовоління як подяку від імператора, ордени Св. Станіслава 2-го та 3-го ступенів за викладання історії в Київському кадетському [44, с. 620], послідовно підтримував антипольський табір. Зрозуміло, що в окреслених вище обставинах лекції професора Ставровського не могли користуватися популярністю серед переважно студентів-поляків, хоча за відгуками його слухачів вони відзначалися цікавим викладом.

У магістерській дисертації «Рассуждение о значении средних веков в отношении к новейшему времени» [29] О. І. Ставровський виклав своє розуміння історії середніх віків та її головні елементи. Магістерську дисертацію О. І. Ставровського, яку він захистив у 1842 р., детально проаналізував С. І. Лиман [20], який підкреслив, що професор Московського університету Т. М. Грановський, російський історик-медієвіст, який заклав основи наукової розробки західноєвропейського середньовіччя в Російській імперії, розпочав викладати історію середніх віків у 1839 р., на два роки пізніше за О. І. Ставровського, на три роки пізніше за нього у 1845 р., захистив магістерську дисертацію, і що на ці факти варто зважати історіографам при вивченні особистих стосунків двох медієвістів [20, с. 32]. Уважно й прискіпливо вивчаючи монографію О. І. Ставровського С. І. Лиман зазначає, що її текст цілком відповідав її заголовку, а саме питання про значення середніх віків у всесвітній іс-

торії було надзвичайно актуальним [17, с. 174].

Попередник О. І. Ставровського на кафедрі всесвітньої історії Університету Св. Володимира український історик, ординарний професор кафедри всесвітньої та російської історії, декан першого історико-філологічного відділення філософського факультету Університету Св. Володимира в травні 1835 - грудні 1836 рр., ректор Університету Св. Володимира в грудні 1836 - квітні 1837 рр., один із засновників школи істориків Університету Св. Володимира Володимир Францович Цих [45] у своїй магістерській дисертації «Решение вопроса: По причине беспрестанного умножения массы исторических сведений и распространения объема истории, не оказывается ли нужным изменить обыкновенный способ преподавания сей науки и какой он должен быть именно, как вообще, так и особенно в университетах?» підкреслював, що середні віки «представляют собой настоящий хаос для историка» [48].

О. І. Ставровський при визначенні ваги середніх віків запозичив, як і багато його сучасників, певні висновки у Франсуа-П'єра-Гільйома Гізо [14], французького державного і політичного діяча, дипломата, одного із найвпливовіших істориків свого часу, автора праць з історії Європи, Франції, який досліджував проблеми представницького правління, процеси еволюції земельної власності, їх роль у формуванні соціальної структури та політичного устрою, курси лекцій якого із нової історії стали основою його праць про історію цивілізації в Європі, Франції, були новаторською спробою створення цілісної схеми історичного розвитку Європи від середньовіччя до нового часу. Варто наголосити, що праці Франсуа Гізо справили довготривалий вплив на російську та українську історичну школу XIX–XX ст., особливо на фахівців із всесвітньої історії, зокрема викладачів Харківського та Київського університетів Володимира Францевича Циха, Михайла Михайловича Луніна, Михайла Назаровича Петрова, Івана Васильовича Лучицького.

За висновками С. І. Лимана, магістерська дисертація О. І. Ставровського, незважаючи на компілятивність її певних положень, у цілому відповідала рівню історичної науки 1840-х років в Російській імперії, в іншому випадку її захист як магістерської дисертації не міг би взагалі відбутися. Це було перше дисертаційне дослідження в Університеті Св. Володимира, яке було повністю присвячене західноєвропейській середньовічній історії [20, с.35-36]. Її автор навів у монографії коротку історіографію історії середніх віків, погляди відомих сучасних йому вчених, що, за словами знаного медієвіста Ф. Я. Фортинського, у дисертації «обнаруживает достаточное для своего времени знакомство с исторической литературой Германии и Франции» [44, с. 622]. Основна частина монографії була нарисом ключових проблем середньовіччя, підпо-

рядкованим хронології подій тієї доби, тому монографію О. І. Ставровського можна розглядати як основу загального курсу його лекцій, що дозволяє говорити про навчальні завдання монографії, яка мала 197 сторінок тексту, що значно перевищувало обсяг більше десятка магістерських і докторських дисертацій, виданих в українських землях Російської імперії до початку 1860-х рр., цілком чи частково присвячених історії середніх віків [20, с. 37].

Як підкреслює С. І. Лиман, деякі положення магістерської дисертації О. І. Ставровського не втратили своєї актуальності і у наш час. Зокрема, визнання епохи середньовіччя як часу формування сучасних О. І. Ставровському суспільних структур, критика спроб зображувати середньовіччя епохою повного занепаду науки, прагнення пояснювати процес зміни політичних порядків «переворотом у власності». У деяких випадках О. І. Ставровський передбачав висновки медієвістів Російської імперії другої половини XIX ст. із питань про сутність феодалізму, передбачливо вказуючи на соціально-економічні аспекти цієї проблеми [20, с. 37].

Підсумуємо, без сумніву О. І. Ставровський був людиною свого часу, майже вся його науково-педагогічна діяльність проходила в роки царювання Миколи I. Погоджуємося із думкою С. І. Лимана про те, що О. І. Ставровський вичерпав свій науковий потенціал раніше своєї відставки, а пристрасть до карткових ігор та захист університетського пансіонерства доповнили його моральний портрет. Він протидіяв у 1842-1848 рр. одержанню докторантури в Університеті Св. Володимира С. С. Гогоцькому, фахівцю із середньовічної філософії, українському філософу, історичному філософу, представнику київської духовно-академічної філософської школи, професору Університету Св. Володимира у 1851-1886 рр. Вище окреслена позиція О. І. Ставровського вплинула і на те, що не склалася наукова доля В. Г. Авсеєнка у стінах Університету Св. Володимира [20, с. 36]. Варто також вважати справедливими критичні відгуки згаданих мемуаристів-сучасників про історика.

Проте майже єдина наукова праця О. І. Ставровського – магістерська дисертація у цілому відповідала рівню історичної науки 1840-х років в Російській імперії, була перший дисертаційним дослідженням в Університеті Св. Володимира, яке було повністю присвячене західноєвропейській середньовічній історії, у праці була дана коротка історіографія історії середніх віків, наведені погляди відомих сучасних йому вчених, що виявляло його обізнаність із історичною літературою Німеччини та Франції, основна частина монографії була нарисом ключових проблем середньовіччя, який можна розглядати як основу загального курсу лекцій історика, дисертація мала 197 сторінок тексту, що значно перевищувало обсяг магістерських і докторських дисертацій, виданих в українських зем-

лях Російської імперії до початку 1860-х р. Деякі положення магістерської дисертації О. І. Ставровського не втратили своєї актуальності і у наш час, а в деяких випадках вчений передбачив висновки медієвістів Російської імперії другої половини XIX ст. Враховуючи все вище окреслене, ми поділяємо думку С. І. Лимана, що настав час по-іншому розставити акценти у поверхових оцінках творчості О. І. Ставровського, які дісталися у спадщину від історіографії XX ст. про «бездарного Ставровського», який мав «мало общего с наукой».

Висновки. Глибоке знання предмета, надзвичайна пам'ять, талант лектора дозволяли вважати В. Ф. Циха викладачем європейського рівня. Професор Цих свої лекції читав із майстерністю оратора, спираючись на новітні дослідження, знайомив слухачів із джерелами, одним із перших застосував критичний метод у вивченні та опрацюванні джерел, надавав великого значення внутрішній історії. Він був ідеалом для студентів, які характеризували його як людину сучасну і вчену, дуже поважали за майстерність й високий рівень викладання всесвітньої історії. Наукова спадщина вченого, висловлені ним думки з питань античності, середньовіччя, історіографії свідчать про те, що В. Ф. Цих був глибоким і ерудованим вченим з неординарним підходом до історії як науки, вніс свій вклад у розвиток освіти і науки на українських землях Російської імперії 30-х років XIX ст. в цілому. Для свого часу Володимир Францович Цих був взірцем людини, викладача, науковця. Представник школи істориків Університету Св. Володимира професор Олександр Іванович Ставровський присвятив Університету Св. Володимира тридцять років свого життя та науково-педагогічної діяльності, протягом цього часу мав безпосереднє відношення до становлення школи істориків Університету Св. Володимира у XIX ст. та стояв біля її витоків, започатковував її традиції, вніс свій вклад у розвиток освіти і науки на українських землях Російської імперії у 30-ті – 60-ті роки XIX ст. Пошановуючи викладачів кафедри всесвітньої історії Університету Св. Володимира В. Ф. Циха та О. І. Ставровського, проаналізувавши історіографію, створену про них із другої третини XIX ст. до початку XXI ст. включно, вивчивши їхні життєві шляхи, педагогічну й наукову діяльність та наукову спадщину, маємо висновувати, що своєю діяльністю вони започаткували перший період становлення школи істориків закладу, який тривав від його відкриття у 1834 р. до середини XIX ст., заклали традиції культури знань, високої ерудиції, загальної культури, прагнення творити, фахово виховувати і навчати, були серед фундаторів української національної історичної освіти і науки.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Авсеенко В. Г. Школьные годы.: Отрывок из воспоминаний. 1852-1862. [Текст] / В. Г. Авсеенко // Исторический вестник, 1881. – Ч. 4. – С. 707-734.
2. Бузескул В. П. Всеобщая история и ее представители в России в XIX – начале XX вв. [Текст] / В. П. Бузескул. – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1929. – Ч. 1. – 218 с.
3. Бузескул В. О лекциях В. Ф. Цыха, профессора Харьковского университета в 30-х годах прошлого века [Текст] / В. П. Бузескул. // Сборник Харьковского историко-филологического общества, 1913. – Т. XIX. – С. 188–190.
4. Бузескул В. П. О лекциях В. Ф. Цыха, профессора Харьковского университета в 30-х годах прошлого века [Текст] / В. П. Бузескул. – Харьков, 1910. – 7 с.
5. Владимирский-Буданов М. Ф. История Императорского Университета св. Владимира [Текст] / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Киев: Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1884. – Т.1. – 674 с. – С. 107-113.
6. Вязигин А. С. Цых Владимир Францевич / Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) [Текст] / А.С. Вязигин / Под ред. М.Г. Халанского и Д.И. Багалея. – Харьков, 2007. – С. 257–259.
7. Гельвих А. Лоренц Фридрих [Текст] / А. Гельвих // Русский биографический словарь А. А. Половцова в 25 томах. – Санкт-Петербург, 1914. – Т. 10: Лабзина – Ляшенко. – С. 693-694.
8. Замислова Е. Е. Н. В. Гоголь-историк и его «соперник» В. Ф. Цых [Текст] / Е.Е. Замислова // Электронный научный журнал Факультета журналистики МГУ имени М.В. Ломоносова: История литературы и публицистики. – Москва: МГУ имени М. В. Ломоносова. – 2015. – Выпуск №3. – Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.mediascore.ru/1816>
9. Из воспоминаний студента Н. // Харьковский университет XIX - начале XX века в воспоминаниях его профессоров и воспитанников [Текст]. – Т. 1. - Харьков, 2008. - С. 99-130. – С. 101-102.
10. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905) [Текст] / Под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багалея. – Харьков: Тип. А. Дарре, 1908. – V, 558, XII с.
11. Историчний факультет Київського національного університету (1834-2004) [Текст] / Під ред. проф. Г. Д. Казмирчука. – Київ: Прайм-М, 2004. – 354 с.
12. Кісельова Ю. А. Становлення та розвиток історіографії в Імператорському Харківському університеті: монографія [Текст] / Ю. А. Кісельова. – Харьков: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – 252с.
13. Кісельова Юлія. Історіографічна проблематика у наукових працях В. Ф. Циха [Текст] / Юлія Кісельова // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – Вип. 12. – 308 с. – С. 276- 282.
14. Клименко О. В. Гізо Франсуа-П'єр-Гільйом [Текст] [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - Київ: В-во «Наукова думка», 2004. – 688 с.: іл. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Gizo>
15. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография [Текст] / Микола Костомаров / Сост. и ист.-биограф. очерк В. А. Замлинского; Примеч. И. Л. Бутича. – 2-е изд. – Киев: Лыбидь, 1990. – 736 с.
16. Кравец Ф. Ставровский Александр Иванович [Текст] / Ф. Кравец // Русский биографический словарь в 25 томах. – Том XIX. Смеловский – Суворина. – Санкт-Петербург: Тип. Товарищества Общественная Польза, 1909. – 620. – С. 310-311.
17. Лиман С. И. Идеи в лагах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.) [Текст] / С. И. Лиман. – Харьков : ХГАК, 2009. – 688 с. – С. 180, 184-185.
18. Лиман С. І. З історії «кадрового конфлікту» у київській університетській медієвістиці першої половини 1860-х рр.: О. І. Ставровський проти В. Г. Авсеєнка [Текст] / С. И. Лиман // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки, 2013. – Том 23. – С. 144-160.
19. Лиман С. І. Історія середніх віків у творчості та навчальних курсах Володимира Францовича Циха (1805-1837) [Текст] / С. І. Лиман // Вісник Харківської державної академії культури. – 2012. – Вип. 38. - С. 15-24.
20. Лиман С. І. Історія середніх віків у творчості та навчальних курсах професора Київського університету Олексія Івановича Ставровського (1811–1882 рр.) [Текст] / С. І. Лиман // Вісник Харківської державної академії культури. – 2011. – Вип. 33. – С. 29-40.
21. Очерки истории исторической науки в СССР [Текст]. – Москва: Изд-во АН СССР, 1961. – Т. 2.
22. Ректори Київського університету 1834–2006 [Текст] / КНУТШ; В. В. Скопенко, В. А. Короткий, Т. В. Табенская, И. И. Тищенко, Л. Шевченко. – Київ: Либідь, 2006. – С. 60-61.
23. Речи, произнесенные при погребении ректора и профессора всеобщей истории в Императорском университете Св. Владимира Владимира Францевича Цыха, 21 апреля 1837 года. [Текст]. – Москва, 1837. – С. 16-22.
24. Романович-Славатинский А. В. / Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834–1884) [Текст] / Составлен и издан под ред. В. С. Иконникова. – Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. – С. 580-583.
25. Романович-Славатинский А. В. Моя жизнь и академическая деятельность. Воспоминания и заметки. 1832-1884 гг. [Текст] / А. В. Романович-Славатинский // Вестник Европы, 1903. – Ч.5. – С. 181-205.
26. Рудаков В. Главный педагогический институт [Текст] / В. Рудаков // Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. – Санкт-Петербург, 1893. – Т. VIIа: Германия – Го. – С.787-788. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikisource.org/wiki/ЭСБЕ/Главный_педагогический_институт
27. Рудаков В. Цых Владимир Францевич [Текст] / В. Рудаков // Русский биографический словарь. – Санкт-Петербург, 1901. – Т. 19. – С. 496–497.
28. Ручинська Оксана. Біля витоків харківського антикознавства: Володимир Францевич Цих [Текст] / Оксана Ручинська // Украс: Історія, культура, мистецтво: українсько-сербський збірник. – Харьков: Темпора, 2009. – Випуск 4. – С. 49-58.
29. Ставровский А. И. Рассуждение о значении средних веков в отношении к новейшему времени [Текст] / А. И. Ставровский. – Киев: Тип. ун-та, 1841. – 197 с.
30. Ставровский Александр Иванович [Текст] // Энциклопедический словарь Брокгауза Эфрона. – Санкт-Петербург, 1900. – Т.31. – П/т. 61. – С. 387.
31. Стельмах С. П. Цих Володимир Францович [Текст] // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – Київ: Наук. думка, 2013. – Т. 10 : Т – Я. – С. 480.
32. Стельмах С. П. Нібур Бартольд-Георг [Текст] [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - Київ: В-во «Наукова думка», 2010. – 728 с.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Nibur_V
33. Стельмах С. П. Гердер Йоган-Готфрід [Текст] [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г–Д / Редкол.:

- В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – Київ: В-во «Наукова думка», 2004. – 688 с.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Gerder_Y
34. Стельмах Сергій. Історична думка в Україні XIX–початку XX ст. [Текст] / С. Стельмах. – Київ: ВЦ «Академія», 1997. – 175 с.
35. Стельмах Сергій. Історична наука в Україні епохи класичного історизму (XIX – початку XX століття): Монографія [Текст] / С. Стельмах. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 378 с.
36. Тарасенко Ольга. Внесок наукової школи істориків Київського університету у становлення національної історичної освіти і науки [Текст] / Ольга Тарасенко // Збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції «Образ епохи. Культурне середовище Києва кінця XIX – початку XX ст.». Київ, Будинок вчених НАН України 20-22 листопада 1995 р. Міжнародний Фонд «Відродження», 1995. – С. 152-154.
37. Тарасенко Ольга. Становлення та розвиток історичної освіти та науки у Київському університеті у 1834–1884 рр. [Текст] / Ольга Тарасенко. – Київ: Логос, 1995. – 276 с.
38. Тарасенко Ольга. Класична наукова школа істориків Київського університету Св. Володимира у XIX ст. [Текст] / Ольга Тарасенко // Історія. Частина I: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. Міжнародна асоціація українців, Національна академія наук України, 1996. – С. 225-228.
39. Тарасенко О. О. З історії становлення та розвитку історичної освіти в Київському імператорському університеті Св. Володимира (до 175 річчя від дня заснування) [Текст] / О. О. Тарасенко // Історична думка, № 1(2), 2010. – 59 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/6385/1/O_Tarasenko_IS.pdf
40. Тарасенко О. О. Музей старожитностей Університету Св. Володимира у вивченні історії українського народу (до 170-річчя заснування) [Текст] / О. О. Тарасенко // Сумська старовина, 2007. Вип. 23. – С. 78-83.
41. Тарасенко О. О. Спогади В. Г. Авсеєнка про істориків Університету Св. Володимира / О. О. Тарасенко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2016. – Т. 19. – 2(130). – С. 81-89.
42. Тарасенко О. О. Спогади Миколи Костомарова (школа істориків Університету Св. Володимира) [Текст] / О. О. Тарасенко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2015. – Т. 18. – 11/2(127). – С. 97-102.
43. Устрялов Николай Герасимович (1805–1870) / Санкт-Петербургский государственный университет. Биографика. [Текст]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bioslovhist.history.spbu.ru/component/fabrik/details/1/836.html>
44. Фортинский Ф. Я. Ставрова А. И. / Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета св. Владимира (1834–1884) [Текст] / Ф. Я. Фортинский / Составлен и издан. под ред.: В. С. Иконникова. – Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. – С. 619–622.
45. Фортинский, Ф. Я. Цых Владимир Францевич / Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834–1884) [Текст] / Ф. Я. Фортинский / Составлен и издан. под ред.: В. С. Иконникова. – Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. – С. 724–728.
46. Хрушев Д. П. Из воспоминаний [Текст] / Д. П. Хрушев // Харьковский университет XIX – начале XX века в воспоминаниях его профессоров и воспитанников. – Т. 1. – Харьков, 2008. – С. 166.
47. Цых В. О цели и пользе высших учебных заведений [Текст] / В. Цых // Записки и речи, читанные при открытии Императорского Университета св. Владимира, 15 июля 1834 года. – Киев, 1840. – С. 85–119.
48. Цых В. Ф. [О способе преподавания истории]. Решение вопроса: По причине беспрестанного умножения массы исторических сведений и распространения объема истории, а не оказывается ли нужным изменить обыкновенный способ преподавания сей науки и какой он должен быть именно, как вообще, так и особенно в университетах? [Текст] / В. Ф. Цых. – Харьков: Тип. ун-та, 1833. – 128 с.
49. Цых В. Ф. Несколько слов о величии духа [Текст] / В. Цых // Украинский журнал. – 1825. – Ч. 7. – № 16. – С. 223–239.
50. Цых В. Ф. Речь Гая Марія к римскому народу: (Из Криспа Саллюстия: Bellum Iugurthinum) / Пер. с лат. В. Цыха [Текст] / В. Цых // Украинский журнал. – 1824. – Ч. 3. – № 15. – С. 115-123.
51. Цых В. Ф. Тит Ливий с присовокуплением отрывка из его истории [Текст] / В. Ф. Цых // Украинский журнал. – 1824. – № 11. – С. 224-234. – С. 225-226.
52. Шульгин В. История Университета Св. Владимира [Текст] / В. Шульгин. – Санкт-Петербург: Тип. Рюмина и К., 1860. – 230 с.
53. Эймонтова Р. Г. Русские университеты на грани двух эпох. От России крепостной к России капиталистической [Текст] / Р. Г. Эймонтова. – Москва: Наука, 1985. – 350 с.

REFERENCES

1. Avseenko, V. G., 1881. Shkol'nye gody.: Otryvok iz vospominanij. 1852-1862 [School years.: An excerpt from memories. 1852-1862]. Istoricheskij vestnik 4, 707-734 (in Russian).
2. Buzeskul, V. P., 1929. Vseobshhaja istorija i ejo predstaviteli v Rossii v XIX – nachale XX vv. [General history and its representatives in Russia in the XIX – at the beginning of the XX centuries]. Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1; 218 (in Russian).
3. Buzeskul, V. P., 1913. O lekcijah V. F. Tsykha, professora Har'kovskogo universiteta v 30-h godah proshlogo veka [About the lectures of V.F. Tsykh, a Professor of the Kharkov University in the 30s of the last century]. Sbornik Har'kovskogo istoriko-filologicheskogo obshhestva XIX, 188-190. (in Russian).
4. Buzeskul, V. P. O lekcijah V. F. Tsykha professora Har'kovskogo universiteta v 30-h godah proshlogo veka [About the lectures of V.F. Tsykh, a Professor of the Kharkov University in the 30s of the last century]. Kharkov. 7 (in Russian).
5. Vladimirs'kij-Budanov, M.F., 1884. Istorija Imperatorskogo Universiteta sv. Vladimira [History of the Imperial University of St. Vladimir]. Kiev: Tip. Imp. un-ta sv. Vladimira, 1; 674; 107-113 (in Russian).
6. Vjazigin, A. S., 2007. Tsykh Vladimir Francevich [Tsykh Vladimir Frantsevich]. Istoriko-filologicheskij fakul'tet Har'kovskogo universiteta za pervye 100 let ego sushhestvovanija (1805–1905). Pod red. M.G. Halanskogo i D.I. Bagaleja. Kharkov. 257-259 (in Russian).
7. Gel'vih, A., 1914. Lorenc, Fridrih [Lorenz Friedrich]. Russkij biograficheskij slovar' A. A. Polovcova v 25 tomah. Sankt-Peterburg, 10: Labzina – Ljashenko. 693-694 (in Russian).
8. Zamylova, E. E., 2015. N. V. Gogol'-istorik i ego «sopernik» V.F. Tsykh. [N. V. Gogol'-historian and his «rival» V.F. Tsykh]. Jelektronnyj nauchnyj zhurnal Fakul'teta zhurnalistiki MGU imeni M.V. Lomonosova: Istorija literatury i publicistiki. Moscow: MGU imeni M. V. Lomonosova. 3. Access: <http://www.mediascope.ru/1816> (30 Iypnya 2017 r.). (in Russian).
9. Iz vospominanij studenta N., 2008. Har'kovskij universitet XIX - nachale XIX veka v vospominanijah ego professorov i vospitannikov [From the memories of student N.]. 1, 99-130. Kharkov (in Russian).
10. Istoriko-filologicheskij fakul'tet Har'kovskogo universiteta za pervye 100 let ego sushhestvovanija (1805-1905) [Historical and Philological

- Faculty of Kharkov University for the first 100 years of its existence (1805-1905)]. Pod red. M.G. Halanskogo, D.I. Bagaleja. Kharkov: Tip. A. Darre, 1908. V, 558, XII (in Russian).
11. Istorychnyy fakul'tet Kyiv's'koho natsional'noho universytetu (1834-2004) [Faculty of History of Kyiv National University (1834-2004)]. Pid red. prof. H. D. Kaz'myrchuka. Kiev: Praym-M, 2004. 354 (in Ukraine).
12. Kisel'ova, Yu. A., 2014. Stanovlennya ta rozvytok istoriohrafii v Imperators'komu Kharkiv's'komu universyteti: monohrafiya [Formation and development of historiography at the Imperial Kharkiv University: monograph]. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 252 (in Ukraine).
13. Kisel'ova, Yuliya, 2009. Istoriohrafichna problematyka u naukovykh pratsyakh V. F. Tsykha [Historiographic problems in the scientific works of V. F. Tsykh]. Aktual'ni problemy vitchyznyanoi ta vsesvitn'oyi istoriyi: Zbirnyk naukovykh prats'. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 12, 308; 276-282 (in Ukraine).
14. Klymenko, O. V., 2004. Hizo Fransua-Pyer-Hil'yom [Gizo Francois-Pierre-Guillaume]. Entsyklopediya istoriyi Ukrainy 2: H-D / Redkol.: V. A. Smoliiy (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istoriyi Ukrainy. Kiev: V-vo «Naukova dumka», 688. Access: <http://www.history.org.ua/?termin=Gizo> (30 lypnya 2017 r.). (in Ukraine).
15. Kostomarov, N. I., 1990. Istoricheskie proizvedeniya. Avtobiografija [Historical works. Autobiography]. Sost. i ist.-biogr. ocherk V. A. Zamlinskogo; Primech. I. L. Buticha. 2-e izd. Kiev: Lybid', 736 (in Russian).
16. Kravec, F., 1909. Stavrovskij Aleksandr Ivanovich [Stavrovsky Alexander Ivanovich]. Russkij biograficheskij slovar' v 25 tomah XIX. Smelovskij-Suvorina. b.: Tip. Tovarishhestva Obshhestvennaja Pol'za, 310-311 (in Russian).
17. Liman, S. I., 2009. Idei v latah: Zapad ili Vostok? Srednevekov'e v ocenakh medievistov Ukrainy (1804 – pervaja polovina 1880-h gg.). [Ideas in lats: West or East? The Middle Ages in the assessments of medievalists in Ukraine (1804 - the first half of the 1880's)]. Kharkov: HGAK, 688 (in Russian).
18. Lyman, S. I., 2013. Z istoriyi «kadrovoho konfliktu» u kyiv's'kyi universytet's'kyi medievistytsi pershoi polovyny 1860-kh rr.: O. I. Stavrov's'kyi proty V. H. Avsyejenka [From the history of «personnel conflicts» in the Kyiv University mediévisty of the first half of the 1860's: O. I. Stavrovskyy against V.G. Avseyenko]. Naukovi pratsi Kam'yanets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohiyenka: Istorychni nauky 23, 44-160 (in Ukraine).
19. Lyman, S. I., 2012. Istoryia serednikh vikiv u tvorchosti ta navchal'nykh kursakh Volodymyra Frantsevycha Tsykha (1805-1837) [The Middle Ages history in the works and training courses of Volodymyr Frantsovych Tsykh (1805-1837)]. Visnyk Kharkiv's'koyi derzhavnoyi akademiyi kul'tury 38, 15-24 (in Ukraine).
20. Lyman, S. I., 2011. Istoryia serednikh vikiv u tvorchosti ta navchal'nykh kursakh profesora Kyiv's'koho universytetu Oleksiya Ivanovycha Stavrov's'koho (1811–1882 rr.). [The Middle Ages history in the works and training courses of Professor of Kyiv University Olexiy Ivanovych Stavrovskyy (1811-1882)]. Visnyk Kharkiv's'koyi derzhavnoyi akademiyi kul'tury 33, 29-40 (in Ukraine).
21. Ocherki istorii istoricheskoy nauki v SSSR [Essays on the history of historical science in the USSR]. 1961. Moscow: Izd-vo AN SSSR, 2 (in Russian).
22. Rektory Kyiv's'koho universytetu 1834–2006 [Rectors of Kyiv University 1834-2006]. 2006. KNUtSh; V. V. Skopenko, V. A. Korotkyy, T. V. Tabenskaya, Y. Y. Tyshchenko, L. Shevchenko. Kyiv: Lybid', 60-61 (in Ukraine).
23. Rechi, proiznesennyi pri pogrebenii rektora i profesora vseobshhej istorii v Imperatorskij universitete Sv. Vladimira Vladimira Francevicha Tsykh, 21 aprelya 1837 goda., 1837. [Speeches, uttered at the burial of the Rector and Professor of World History at the Imperial University of St. Vladimir Volodymyr Franzevich Tsykh]. Moscow, 6-22 (in Russian).
24. Romanovich-Slavatinskij, A. V., 1884. Biograficheskij slovar' profesorov i prepodavatelej Universiteta Sv. Vladimira (1834–1884) [Romanovich-Slavatinskij, A. V.]. Sostavljen i izdan pod. red. V. S. Ikonnikova. Kiev: Tip. Un-ta Sv. Vladimira, 580-583 (in Russian).
25. Romanovich-Slavatinskij, A. V., 1903. Moja zhizn' i akademicheskaja dejatel'nost'. Vospominaniya i zametki. 1832-1884 gg. [My life and academic activity. Memories and notes. 1832-1884]. Vestnik Evropy 5, 181-205 (in Russian).
26. Rudakov, V., 1893. Glavnyj pedagogicheskij institut [Chief Pedagogical Institute]. Jenciklopedicheskij slovar' Brokgauza i Efrona. Sankt-Peterburg, T. VIIIa: Germanija – Go. 787-788. Access: https://ru.wikisource.org/wiki/JeSBE/Glavnyj_pedagogicheskij_institut (30 lypnya 2017 r.). (in Russian).
27. Rudakov, V., 1901. Tsykh Vladimir Francovich [Tsykh Vladimir Francovich]. Russkij biograficheskij slovar'. Sankt-Peterburg, 19, 496–497 (in Russian).
28. Ruchyn's'ka, Oksana., 2009. Bilya vytkov kharkiv's'koho antykoznavt'stva: Volodymyr Frantsevych Tsykh [Near the origins of Kharkov antiquities: Volodymyr Frantsovych Tsykh]. Ukra: Istoryia, kul'tura, mystetstvo: ukrayins'ko-serbs'kyi zbirnyk. Kharkiv: Tempora, 4, 49-58 (in Ukraine).
29. Stavrovskij, A. I., 1841. Rassuzhdenie o znachenii srednih vekov v otnoshenii k novejsheму vremeni [Discourse on the importance of the Middle Ages in relation to the newest time]. Kiev: Tip. un-ta, 197 (in Russian).
30. Stavrovskij, Aleksej Ivanovich., 1900. [Stavrovskij, Aleksej Ivanovich]. Jenciklopedicheskij slovar' Brokgauza Efrona. Sankt-Peterburg, 31, 387 (in Russian).
31. Stel'makh, S. P., 2013. Tsykh Volodymyr Frantsovych [Tsykh Volodymyr Frantsovych]. Entsyklopediya istoriyi Ukrainy: u 10 t. redkol.: V. A. Smoliiy (holova) ta in.; Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv: Nauk. dumka, 10 : T-Ya. 480 (in Ukraine).
32. Stel'makh, S. P., 2010. Nibur Bartol'd-Heorh [Nibur Bartol'd-Heorh]. Entsyklopediya istoriyi Ukrainy: 7: Mi-O. Redkol.: V.A. Smoliiy (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istoriyi Ukrainy. Kiev: V-vo «Naukova dumka», 728 . Access: http://www.history.org.ua/?termin=Nibur_B (30 lypnya 2017 r.). (in Ukraine).
33. Stel'makh, S. P., 2004. Herder Yohan-Hotfrid [Herder Yohan-Hotfrid]. Entsyklopediya istoriyi Ukrainy: 2: H-D / Redkol.: V.A. Smoliiy (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istoriyi Ukrainy. Kiev: V-vo «Naukova dumka», 688. Access: http://www.history.org.ua/?termin=Gerder_Y (30 lypnya 2017 r.). (in Ukraine).
34. Stel'makh, Serhiy, 1997. Istorychna dumka v Ukraini XIX–pochatku XX st. [Historical thought in Ukraine in the XIX – at the beginning of the XX centuries]. Kyiv: VTs «Akademiya», 175 (in Ukraine).
35. Stel'makh, Serhiy, 2005. Istorychna nauka v Ukraini epokhy klasychnoho istoryzmu (XIX – pochatku XX stolittya): Monohrafiya [Historical science in Ukraine in the era of classical historicism (the XIX – beginning of the XX centuries): Monograph]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr «Kyiv's'kyi universytet», 378 (in Russian).
36. Tarasenko, Olha, 1995. Vnesok naukovoyi shkoly istorykyv Kyiv's'koho universytetu u stanovlennya natsional'noyi istorychnoyi osvity i nauky [Contribution of the scientific school of historians of Kyiv University to the formation of national historical education and science]. Zbirnyk tez dopovidey Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi «Obraz epokhy. Kul'turne seredovyshe Kyieva kintsya XIX – pochatku XX st.». Kyiv, Budynok vchenykh NAN Ukrainy 20-22 lystopada 1995 r. Mizhnarodnyy Fond «Vidrodzhennya», 152-154 (in Ukraine).
37. Tarasenko, Olha, 1995. Stanovlennya ta rozvytok istorychnoyi osvity ta nauky u Kyiv's'komu universyteti u 1834–1884 rr. [Formation and development of historical education and science at the Kyiv University in 1834-1884]. Kyiv: Lohos, 276 (in Ukraine).
38. Tarasenko, Olha, 1996. Klasychna naukova shkola istorykyv Kyiv's'koho universytetu Sv. Volodymyra u XIX st. [Classical scientific school

- of historians of Kyiv St. Volodymyr University in the XIX century]. Istorija. Chastyna I: Tezy ta povidomlennya III Mizhnarodnoho konhresu ukrajinistiv. Mizhnarodna asotsiatsiya ukrajinistiv, Natsional'na akademiya nauk Ukrainy, 225-228. (in Ukraine).
39. Tarasenko, O. O., 2010. Z istoriyi stanovlennya ta rozvytku istorychnoyi osvity v Kyyivs'komu imperators'komu universyteti Sv. Volodymyra (do 175 richchya vid dnya zasnuvannya) [From the history of the formation and development of historical education at the Kyiv Imperial University of St. Volodymyr (175 years since the founding)]. Istorychna dumka 1(2), 59. Access: http://elibrary.kubg.edu.ua/6385/1/O_Tarasenko_IS.pdf (30 lypnya 2017 r.). (in Ukraine).
40. Tarasenko, O. O., 2007. Muzei starozhytnostey universytetu Sv. Volodymyra u vyvchenni istoriyi ukrajin's'koho narodu (do 170-richchya zasnuvannya) [The Museum of Antiquities of the University of St. Volodymyr in the study of the history of the Ukrainian people (to the 170th anniversary of the founding)]. Cym's'ka starovyna 23, 78-83 (in Ukraine).
41. Tarasenko, O. O., 2016. Spohady V. G. Avsyejenka pro istorykyv Universytetu Sv. Volodymyra. [Memoirs of V.G. Avsyejenko about historians of the University of St. Volodymyr]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 19; 2(130), 81-89 (in Ukraine).
42. Tarasenko, O. O., 2015. Spohady Mykoly Kostomarov (shkola istorykyv Universytetu Sv. Volodymyra). [Memoirs of Mykola Kostomarov (School of Historians of the University of St. Volodymyr)]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 18; 11|2(127), 97-102 (in Ukraine).
43. Ustrjalov, Nikolaj Gerasimovich (1805–1870). [Ustrjalov Nikolaj Gerasimovich (1805–1870)]. Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet. Biografiya. Access: <http://bioslovhist.history.spbu.ru/component/fabrik/details/1/836.html> (30 lypnya 2017 r.). (in Russian).
44. Fortinskij, F. Ja., 1884. Stavrovskij Alexsey Ivanovich. [Stavrovskij Alexsey Ivanovich]. Biograficheskij slovar' professorov i prepodavatelej Imperatorskogo Universiteta sv. Vladimira (1834–1884) Sostavljen i izdan. pod red.: V.S. Ikonnikov. Kiev: Tip. Un-ta Sv. Vladimira, 619-622 (in Russian).
45. Fortinskij, F. Ja., 1884. Tsykh Vladimir Francevich [Tsykh Vladimir Francevich]. Biograficheskij slovar' professorov i prepodavatelej Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira (1834–1884). Sostavljen i izdan. pod red.: V.S. Ikonnikov. Kiev: Tip. Un-ta Cv. Vladimira, 724-728 (in Russian).
46. Hrushhev, D. P., 2008. Iz vospominanij. [From memories]. Har'kovskij universitet XIX – nachale XX veka v vospominanijah ego professorov i vospitannikov 1, 166. Kharkov (in Russian).
47. Tsykh, V., 1840. O celi i pol'ze vysshih uchebnyh zavedenij. [About the purpose and use of higher educational institutions]. Zapiski i rechi, chitannye pri otkrytii Imperatorskogo Universiteta sv. Vladimira, 15 ijulja 1834 goda. Kiev, 85-119 (in Russian).
48. Tsykh, V. F., 1833. [O sposobe prepodavanija istorii]. Reshenie voprosa: Po prichine besprestanno umnozhenija massy istoricheskikh svedenij i rasprostranjenija ob'joma istorii, a ne okazyvaetsja li nuzhnyim izmenit' obyknovennyj sposob prepodavanija sej nauki i kakoj on dolzhen byt' imenno, kak voobshhe, tak i osobenno v universitetah? [On the method of teaching history]. Solution of the question: Due to the incessant multiplication of the mass of historical information and the spread of the volume of history, is it not necessary to change the ordinary way of teaching this science and what should it be exactly, in general, and especially at universities?. Kharkov: Tip. un-ta, 128 (in Russian).
49. Tsykh, V. F., 1825. Neskol'ko slov o velichii duha [A few words about the greatness of spirit]. Ukrainskij zhurnal 7.16, 223–239 (in Russian).
50. Tsykh, V. F., 1824. Rech' Gaja Marija k rimskomu narodu: (Iz Krispa Salljustija: Bellum Iugurthinum) Per. s lat. V. Tsykh. [The speech of Guy Maria to the Roman people: (From Crispus of Sallust: Bellum Iugurthinum). Translation from the Latin by V. Tsykh]. Ukrainskaja zhurnal 3; 15, 115-123 (in Russian).
51. Tsykh, V. F., 1824. Tit Livij s prisovokupleniem otryvka iz ego istorii [Titus Livius with the addition of a passage from his story]. Ukinskij zhurnal 11; 224-234 (in Russian).
52. Shul'gin, V., 1860. Istorija universiteta Sv. Vladimira [History of the University of St. Vladimir]. Sankt-Peterburg: Tip. Rjumina i K., 230 (in Russian).
53. Jejmontova, R. G., 1985. Russkie universitety na grani dvuh jepoh. Ot Rossii krepostnoj k Rossii kapitalisticheskoy [Russian universities on the verge of two epochs. From serfdom Russia to capitalist Russia]. Moscow: Nauka, 350 (in Russian).

Тарасенко Ольга Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент
Київський університет імені Бориса Грінченка
Адреса: 04053, Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2
E-mail: Olghatarasenko@ukr.net

Tarasenko Olga O. – PhD in history, associate professor
Borys Grinchenko Kyiv University
Address: 18/2, Bulvarno-Kudryavska Str., Kyiv, Ukraine, 04053
E-mail: Olghatarasenko@ukr.net